

РАНЬОМОДЕРНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА ЯК ВИКЛИК ДЛЯ СУЧАСНОГО ДОСЛІДНИКА

Надзвичайно запізнений процес декомунізації суспільного простору розпочав визначальні для майбутнього структурні зміни в масовій свідомості нашого народу. Але для розвитку й закріплення цих змін необхідними етапами є дерусифікація, надії на яку подає проєкт закону про державну мову, й стратегія закріплення свідомості власної національної ідентичності, для вироблення якої студії над середньовічною й ранньомодерною культурою українців мають винятково важливе значення. Я б визнав ці студії стратегічним пріоритетом, важливішим за виробництво зброї та переоснащення українського війська.

Протягом 1930-1950-х рр. література XV-XVIII ст. лишалася фактично закритою для дослідження в підсоветській Україні. Праці Дмитра Чижевського та інших українознавців з-поза СРСР були заборонені. Лише з деякою лібералізацією комуністичного режиму на кілька років відкрився вузький простір, у який увійшла старша генерація науковців. Їхня подвижницька праця заклала основи сучасної історико-літературної моделі. Але методологічна обмеженість тих часів закріпилася в університетській і шкільній програмі. Зокрема, це стосується поняття «давня українська література», поширеного на весь писемний корпус X-XVIII ст. Перегляд цієї моделі дається важко.

Наше покоління прийшло в науку з радянських університетів. І хоча ми намагалися звільнитися від засвоєних стереотипів, обмеженість освіти давалася й дається досі взнаки. Ми зуміли започаткувати певні дослідницькі програми, впровадили в науку нові поняття й методи (насамперед легалізували ключові поняття «Ренесанс» і «Бароко»), але чекаємо на тих, хто виведе наукові дослідження з провінційної замкненості українського літературознавства, розширить канон досліджуваних текстів і надасть їхній інтерпретації жаданої методологічної ґрунтовності.

1. Контекст

Міфологізація польсько-українських стосунків наклала відбиток на візію літературного життя XV-XVIII ст. і підпорядкування його схемі «боротьби українського народу за визволення з-під польського гноблення». Раніше неодмінно додавали «за возз'єднання з братнім російським народом». Історія цієї схеми сягає давніх часів. Три поділи Речі Посполитої у XVIII ст. мають вельми багато спільного з гібридною війною наших днів. Те саме спекулювання на віровизнанневій єдності, ті самі гасла захисту російськомовного населення... Потім – 1812 рік, коли 100-тисячна польська армія в складі Наполеонового війська вступила на терен Росії, листопадове повстання 1830-1831 рр., січневе повстання 1863 р., нарешті, польсько-советська війна 1920 р. Звільнення від цих міфів набуває нині неабиякої політичної актуальності. Для історика ж літератури неодмінною передумовою творення об'єктивної моделі розвитку українського письменства XV-XVII ст. є включення його до загального контексту літературного життя Речі Посполитої.

2. Конфесійність

Конфесійна заангажованість письменників – істотна перешкода до усвідомлення літературної вартості їхніх творів.

У минулому полемічна література інтерпретувалася суто однопланово, що обумовлювалося антикатолицькою настановою імперської Росії і сталінського ССРСР. Фактично вивчалися твори лише православних полемістів. Втрачалася сама суть полеміки як діалогу двох сторін. Крім того, соціологічна методологія акцентувала увагу на світоглядних аспектах полеміки, історико-церковний і богословський підхід виявляв її релігійну проблематику. А суто літературний аспект аналізу безнадійно занедбано. Адже ж нас мало б цікавити не «про що» писали полемісти, а «як» вони писали.

Паталогічно антикатолицька настанова влади відійшла в минуле. Але тепер з'явився страх перед дражливими темами, що зачіпають релігійні почуття вірних. Тому за останні десятиріччя більшість істориків літератури просто обминали міжконфесійну полеміку. Винятками можна вважати праці Сергія Бабича, Петра Кралюка, Наталі Поплавської, Віталія Шевченка.

Актуальною перспективою є залучення до аналізу тих текстів, які належали представникам опонентів – унійної Київської митрополії, василіянського чину, Товариства Ісусового тощо. Не лише

полемічних. Для усвідомлення повноти картини риторичної культури XVII ст. бракує, скажімо, вивчення проповідей Іпатія Потія. А поряд із «козацькими літописами» годилося б приділити увагу літописові Йоахима Єрлича.

За советів релігійний зміст творів був перешкодою для дослідників. Після падіння режиму войовничого атеїзму настав час наївно-замилованого акцентування на духовних аспектах тогочасної літературної творчості. Надходить доба ідеосинкретизму до церковного втручання в суспільне життя, що поширюється і на давню добу. Всі три підходи однаково руйнівні для об'єктивного дослідника.

Барокова або сарматська релігійність нетотожна сучасній, як і середньовічній. Це треба вміти помічати і розглядати її в системі стилетворчих чинників, а не як недосяжну для дослідника трансцендентну даність. Релігійна тематика не повинна ані відштовхувати, ані паралізувати дослідника. До церковних і богословських текстів належить ставитися коректно, але без забобонного страху. В дискусіях про Filioque, чистилище або час пресуцествлення Святих Таїн можна відкрити надзвичайно важливі форми діалогу цивілізацій, часом вельми драматичного пошуку гармонії між власною ідентичністю й вселенськістю Церкви.

3. Соціальний аспект

Зросла на ґрунті романтичного захоплення козацькою героїкою концепція «козацького бароко» загрожує деформацією картини реального літературного життя, яке творилося не на Запоріжжі, а в монастирях, школах (переважно католицьких) і при шляхетських дворах. Козацтво відіграло в історії культури контроверсійну роль. До речі, це частково відображається навіть у «козацьких літописах». Натомість практично ігнорується дотеперішньою історико-літературною моделлю «василіянське бароко», що значною мірою компенсувало літературний занепад підросійської України у XVIII ст.

4. Проблема джерел

Біблійні цитати, алюзії, символи й алегорії, як і молитвословна топіка, заслуговують не лише на констатацію, а й на каталогізацію, аналіз. Важливо виявити, яким саме перекладом Святого Письма користувався автор. Вибір сучасного перекладу також є істотним. В багатьох аспектах переклад митрополита Іларіона Огієнка збері-

гає й досі свої переваги. Але ж він не містить девтероканонічних книг. Тому його доводиться доповнювати перекладами о. Івана Хоменка й о. Рафаїла Турконяка. Це не знімає конечної необхідності для сучасного дослідника звертатися до текстів грецького («Септуагінта») і латинського («Вульгата») перекладів, до грецького оригіналу Нового Завіту. У ряді випадків варто перевірити, чи не користувався автор польськими перекладами, насамперед перекладом Якуба Вуєка (1599).

Поява в електронних мережах цифрових версій фундаментальних патристичних і агіографічних видань – «*Patrologia Graeca*», «*Patrologia Latina*», «*Acta Sanctorum*», «*Analecta Bollandiana*» знімає проблему доступу до цих видань. Але відтак неможливо обмежуватися посиланнями на вітчизняні або російські переклади сумнівної якості. Навіть коли наше володіння грецькою або латинською мовами недостатнє, можна принаймні знайти відповідний текст і перекласти його через Google-translator або іншу перекладацьку програму, аби збагнути сенс і мати підставу збагатити власну статтю посиланням на цей текст.

Українська агіографія XVII-XVIII ст. вимагає від її дослідника не лише знання середньовічних руських та південнослов'янських джерел, але й латинських і польських видань того часу на чолі з «*Zywotami świętych*» Петра Скарги.

В останні три десятиріччя з'явилося чимало перекладів старих українських творів. Але майже не публікується оригінальних текстів. Винятком є хіба що «Патерикон», опублікований Наталею Сінкевич, і «Тренос», виданий Ростиславом Радишевським. Від царських часів не перевидавалися літописи Самійла Величка й Григорія Граб'янки, «Книги житій святих» Димитрія Туптала й «Києво-Печерський патерик» 1661 р. Частково цей пробіл затушувала гарвардська Бібліотека давнього українського письменства, але ж в Україні вона є бібліографічною рідкістю.

З заздністю спостерігаємо над досвідом Польщі, де сотні стародруків є загальнодоступними в цифрових бібліотеках. В українських бібліотеках доступ до стародруків і досі обмежений. Кожного, хто пробує копіювати тексти, підозрюють у комерційних цілях. Виходить, що штучні обмеження на доступ до текстів унеможливають оприявлення їх для загалу й повноцінну дослідницьку працю.

5. Мова і мовні коди

Мовний бар'єр сучасної людини з ранньомодерною Україною зростає. Примітивізується знання української мови. Ось Ярослава Музиченко пише 25 квітня 2017 року: «Продавчиня в сільській крамниці каже: *“А ви ще не бачили нові 100 гривень? Там така сміхота. На русько-українськом написано!”* – і просить дати їй купюру. *“Смотріть: ‘во время люте, в тяжкую минуту...’ В укрАїнськом же разе є такі слова?”*. Пояснюю, що це ж Тарас Шевченко, загальновідомий вірш... А продавчиня: *“Так по тілівізору ж із цього сміялися!”*» Так ось «телевізор», а вкупі з ним і т. зв. «постмодерна українська література» або за її самовизначенням «сучукрліт», примітивізують мову й збіднюють її стилістику.

Трапляється, що студенти питають, чи немає перекладу оповідання Маркіяна Шашкевича сучасною мовою, посилаються на мову галицьких авторів межі XIX-XX ст. як на перешкоду для їхнього сприйняття.

Церковнослов'янська мова витісняється з філологічної освіти й із церковного вжитку. Часто-густо студенти не розрізняють книжної староукраїнської мови та церковнослов'янської (слов'яноруської) мови. На Сході церковнослов'янська мова сприймається лише в її осучасненій русифікованій версії.

Знання латинської мови стає рідкістю. А без нього зустріч із українською ранньомодерною культурою буде подібною до туристичної поїздки до Бразилії людини, що не володіє португальською. Вона побачить країну з вікна автобуса, запам'ятає пояснення екскурсовода, але так і не відчує атмосферу життя відвіданої країни, не відчує її ментальності.

Польську мову нині вивчають дещо активніше – але в Галичині й на Волині відходить покоління тих, хто нею вільно володів.

Все це вимагає від дослідника ранньомодерної літератури самотужки компенсувати вади філологічної освіти, дбати про вивчення латини, старопольської та церковнослов'янської мов.

6. Наукові мережі

Доступ до сучасних методологічних пошуків світового літературознавства, як і до патристичних текстів, в недавньому минулому опосередковувався російськими й – дуже рідко! – українськими перекладами. Сьогодні кумедно звучить спогад про те, що років

50 тому в нашому університеті захищалися роботи про мову творів Маркса, Енгельса і Леніна на матеріалі їхніх українських перекладів... Але ж і досі можна зустріти випадки, коли наші дослідники цитують праці зарубіжних письменників у їхньому російському перекладі. Це ознака низької наукової культури. Вільне володіння англійською мовою – це нині елементарна вимога до кожної освіченої людини, а тим більше науковця, який претендує на причетність до світових інформаційних мереж.

Викликом для всіх нас є публікації в науковому виданні, що індексується у міжнародних наукометричних базах SCOPUS та Web of Science. Українознавчих видань такого типу наразі майже неможливо знайти, а тим більше видань, де можна було б опублікувати працю з історії нашої ранньомодерної літератури. Навіть наш центральний і єдиний фаховий журнал «Слово і час» ніяк не збереться з силами для здійснення індексування. Мабуть, тут потрібна наша спільна ініціатива.

7. Адміністративні проблеми

Говорити про адміністративні перешкоди науковій праці – невдячна справа. Але атавістичний страх перед начальством і стареча апатія роблять нас співучасниками нищення вітчизняної науки, що здійснюється нині під виглядом уявних реформ. Нам усім бракує корпоративної солідарності, аби захистити себе від «дев'ятого валу» бюрократичних паперів, від нівелювання наукового таланту штучними рейтингами, скопійованими з норм соціалістичного змагання часів брежневського застою. Чекаємо від молоді мужнього захисту власної гідності, права на вільний науковий пошук і належне вшанування інтелектуальної праці. І це, мабуть, найвідповідальніший виклик, із яким ми сьогодні зустрічаємося в Україні.

